

Poenar Rus Éva

A magyarborzási „összemérés”

Egy tavaszi népszokás szimbólumai

A Szamosbethlentől (Beclean pe Someș) 21 kilométerre fekvő Magyarborzás (Bozieș) a régi közigazgatási beosztás szerint Szolnok-Doboka vármegyéhez tartozott, jelenleg pedig Beszterce-Naszód megyéhez, Kékes (Chiochiș) községhez tartozik. A mintegy 800 lelket számláló mezőségi falut fele-fele arányban magyarok és románok lakják, de a cigányok száma is jelentős.¹ Bizonyos agrárünnepeken a falu teljes lakossága egységes közösségként működik, ez figyelhető meg az ún. összemérés² népszokása esetében is, amelynek szimbólumait a jelen dolgozatban megpróbálom bemutatni.

Dolgozatom megírásához legtöbb segítséget egy Szatmári István nevű pásztortól kaptam, aki 51 évesnek vallotta magát, de születésének évszámát 1954-nek mondta, és aki immár húsz éve pásztorkodik. Adatközlőm volt továbbá a felesége, Szatmári Eszter is, valamint fiaik: Szatmári Imre és Hatfaludi Débor. Nem tartom mellékesnek azt sem, hogy magyarborzási illetőségű lévén, magam is többször passzív résztvevője, szemlélője lehettem ennek a szokásnak, és így saját élményeimre is támaszkodhatom.

A juhösszemérés szokása, amit a magyarok egyszerűen csak *összemérésnek* neveznek, a tavaszi időszak, valamint az év egyik legfontosabb eseménye a juhtartó mezőségi falu életében. Sokatmondó a román *împreunatul oilor* (= a juhok összegyűjtése) kifejezés is, ami ugyanezre a szokásra vonatkozik.³

A juhmérés időpontja a szocializmus éveiben és a kollektivizálás idején pontosan április 25-e volt, napjainkban a természeti tényezőktől is függő népszokás megrendezésének időpontja, mert ha a legelőkön kicsi még a fű, akkor az ünnepséget később tartják meg. Ezenfelül az időpontot még az is befolyásolhatja, hogy az állami vállalkozók mikor *jönnek a bárányok* után. A közösségi ünnep mindenképpen lezajlik április 24-e és május 6-a között, általában egy hétköznapon. Ha az ünnepség a bőjt időszakára esik, a hét napjai közül kizárják a szerdai és a pénteki napokat is, mivel ezek a

¹ Az 1992-es népszámlálás szerint Magyarborzásnak 372 magyar, 360 román, 62 cigány és 63 egyéb nemzetiségű lakosa volt. (Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV. Csíkszereda 2001. 393.)

² A szakirodalom általában a „bemérés” kifejezést használja, Magyarborzáson az „összemérés” kifejezés használatos.

³ Dolgozatomban kénytelen vagyok román kifejezéseket is használni, mivel a népszokás legtöbb szokáseleme a közösségben csak ilyen formában használatos.

román ortodox vallásúaknál böjtnapok. Ilyenkor olykor az is megtörténik, hogy megkéri a román ortodox papot, hogy mentse fel őket a böjt alól.

Az ünnepséget megelőző időszakban, körülbelül márciusban, egy páran a gazdák közül *beállítják*, azaz fölfogadják a pásztort. Ilyenkor egy kézzel írott szerződést kötnek, amit általában maga a pásztor ír meg. A szerződést a gazdák által birtokolt füzet őrzi *Proces Verbal* (= Jegyzőkönyv) cím alatt. A megegyezést még azzal is megpecsételik, hogy megisszák az áldomást.

Az összemérést megelőző napon a gazdák *elválasztják* az anyjuktól a le nem vágott, megmaradt bárányokat. Ugyanezen a napon késő délután a juhász és a fiatal legények, akik vállalkoztak a juhok éjszakai őrzésére, összegyűjtik a juhokat. Mielőtt kiengednék a juhokat, a gazdák egy vasláncot tesznek a kapuba, a gazdasszonyok pedig egy edényből friss kútvízzel öntözik a láncon átrohanó állatokat. A mágikus erejű szertartást csalán segítségével, némán végzik.

A juhok az összemérést megelőző éjszakát kint töltik a nyílt mezőn. Napjainkban a gazdák kénytelenek a mezőre fölállítani egy ideiglenes éjszakai szállást is, mivel farkasok jelenléte veszélyezteti a juhnyáját. Régebben a juhok éjszakai őrzése komoly kihívást jelentett a falu fiataljai számára, mivel a nyáj egy bekerítetlen területen tartózkodott. Az éjszaka folyamán tüzeket is gyújtottak, amelyek mellett reggelig folyt a mulatság. Történt olyan eset is, hogy ha valamelyik fiú elaludt, társai szalonnával vagy korommal bekenték, ami megszégyenítő rítus volt.

Az ünnep központi része tulajdonképpen a második nap. Az emberek reggel kezdenek szállingózni arra a helyre, amelyet előzetes megegyezés alapján kijelöltek, ez lehet valamelyik gazda udvara vagy a faluban levő kaszálók egyike, mindenesetre ez a hely bent található a falu területén. Az előre kijelölt helyre minden gazda saját *kicsiszekével*, a saját edényével és csalánjával érkezik.

Az éjszakai szállásról a pásztor, valamint a fiatal fiúk bevezetik a nyájat. Régebb a bevonulásban fontos szerepe volt a zöld ágakba – ez lehetett fűzfa-, mogyoró- vagy *brostyán*- (orgona-) ág – öltöztetett fiúnak, amit *papalugarának* neveztek.⁴ Ez a *pápługăra* vezette a kijelölt helyre a juhnyáját, ahol néhány gazda egy pár veder vízzel jól megöntözte a *papalugarát*, a gazdasszonyok pedig csalánnal és az edényben levő vízzel a juhnyáját öntözték. Napjainkban a *pápługăra* és a körülötte forgó cselekedetek teljesen kimaradtak a szokáselemek közül, utoljára körülbelül tizennégy évvel ezelőtt volt látható ez az alakoskodás, jelenleg csak az asszonyok rituális cselekedetei figyelhetők meg.

⁴ Az alakoskodó zöld ágas ruházata a saját ruházatára volt ráerősítve, és nem a meztelen testére.

A fejes és a mérés előtt a gazdák bizonyos cselekedeteket végeznek: a földbe egy lyukat vájnak, és ebbe belehelyezik az azelőtt fölmutatott üres edényt. A fejes után mindegyik gazda tejét megméri. Magyarborzáción ma is kétféle tejmértéket alkalmaznak: a régen a mérés különböző agyagedényekkel történt, ebben az esetben a mértékegységek – csökkenő sorrendben – a következők: a *kupa* (liter, ez 92 kanál tejet jelentett), ezt követte a *féltej* (48 kanál tej), következett a *fertály* (24 kanál tej), a *porció* (12 kanál tej), a *glázsa* (üveg, azaz 6 kanál tej) és végül a legkisebb mértékegység, a *kanál*. A másíkféle tejmérés sokkal egyszerűbb, mivel csak két mértékegység különül el: a *kupa* és a *deciliter*. Magyarborzáción mindkét mértékegységet használják ma is, ahhoz, hogy megállapíthassák a részesedési kulcsot. Ahhoz, hogy a végleges lista meglegyen, ugyanazon a napon, délben a juhokat még egyszer megfejik, a tejet még egyszer megméri, és csak a két mérés után alakítják ki a végleges sorrendet. A listavezető az ún. *fruntaş*. A jegyzék alapján minden gazda megtudja, hogy a nyár folyamán mikor és mennyi tejet vihet haza, ahol majd a gazdasszony az *oltó* segítségével elkészíti a sajtot.

A két mérés között a gazdák különböző határozatokat hoznak. A jegyzéken szereplő első három gazdának nemcsak jogai vannak, hanem bizonyos kötelezettségei is, ugyanis meghatározott mennyiségű pálinkával, illetve kalácssal kell megvendégelje a többi gazdát. Az összemérést reggelig tartó multság követi, amelyre az asszonyok közösen készítik el a hagyományos ételeket. A multságon a nők a pásztort háromszor földobják a legőbőbe, majd a listán szereplő első három gazdával is ugyanezt teszik. A multságon a pásztornak kötelessége, hogy minden nőt megtáncoltasson.

Magyarborzáción az év folyamán még egy másik összemérésre is sor kerül. Az első, fent leírt összemérés az első kihajtáskor történik, a másik összemérés pedig azután, miután az összeállított lista csökkenő és növekvő sorrendje lejár. Ez a második összemérés viszont már kint az esztenán történik, multság nélkül. Év közben a juhokat naponta háromszor fejik, egészen augusztus 15-ig (*Sfântă Măria*), majd ezt követően október 10-ig már csak kétszer, reggel és este. A juhok fejése azzal jár, hogy a tej után menő gazdák ilyenkor ételt visznek a pásztornak. A pásztor viszont a juhokat december 6-ig vagy az első hóhullásig legelteti, amikor is a szerződése lejár. A juhtartással kapcsolatos határozatokat egy füzetbe jegyzik, amelyre a *fruntás* vagy az a gazda vigyáz, amelyik a szokást a legjobban ismeri, de ugyanakkor a pásztor is külön füzetrel rendelkezik.

Az itt leírt népszokásnak sok szimbolikus-mágikus eleme van, ami egészen természetes, hiszen az állatok kihajtásához Európa-szerte mágikus cselekedetek sokasága kapcsolódik. Meglepő viszont, hogy a szimbolikus-mágikus eljárások olykor rendkívüli módon hasonlítanak, tehát e jelképe-

ket joggal tekinthetjük archetípusok megnyilvánulásainak. A néprajzi szakirodalom a magyar nyelvterület több részéről jelezte például, hogy az állatok első kihajtásakor a gazdák vasláncot helyeznek a kapuba. A magyarborzások köztudatában a lánc a juhok összetartását jelképezi, de ugyanakkor megköti a juhok tejét is, hogy ne tudják elvinni. A magyar néphitben bármilyen vas anyagú eszköz alkalmas a fenyegető veszedelmek, bajok elhárítására. (Solymossy 1933. 103.) A néphitben a vas isteni eredetű, de ambivalens jellegű is, mivel egyúttal pozitív és negatív tulajdonságokkal rendelkezik, egyszerre bajelhárító és bajt okozó. Ugyanakkor a vasnak termékenyítő erőt is tulajdonítanak. A rontás elleni védekezést szolgálja a csalán is, amelynek kapcsán ugyancsak több szimbolikus jelentés együttes jelentkezésével kell számolnunk: a csalán csípőssége miatt a védekezés szimbóluma lehet, míg növényi mivolta által a folytonosság, a termékenység, az élet biztosítójává válhat.

Ezek a jelentések a víz szimbolizmusában is jelen vannak. A víz is magában hordoz egy kettősséget, a dolgok eleje és vége, az élet és a halál szimbóluma. A teremtetlen őskáosz jelképe, amelyből Isten parancsára föld teremődik, ugyanakkor az újjászületés, megtisztulás, valamint a termékenység jelképe is. Ez a képzet a *paperuda* (esővarázsló ember) alakjához kapcsolódó rítusok alapja. (Pócs 1997. 105–107.) Nyilvánvaló párhuzamot lehet vonni a Kelet-, Délkelet-Európa-szerte gyakorolt *paperuda* nevű esővarázsló rítusok és a magyarborzások *pápálugárának* nevezett alakoskodóhoz kapcsolódó cselekvések között: mindkettő a termékenység biztosítását hivatott megvalósítani, mindkettő ugyanolyan „öltözettel”, zöld ágakból álló ruházattal rendelkezik, mindkét alakot bőségesen, több veder vízzel kell lelocsolni stb. Feltételezhetjük, hogy a *paperuda* által a magyarborzások nemcsak a juhok tejbőségét akarták biztosítani, hanem ezek a cselekmények egész évre szóló esővarázsló rítusok is, mivel az összemérés ünnepe a tavaszi időszak legfontosabb és az év egyik legkiemelkedőbb eseménye a faluban.

Az öntözési gesztusok is, amit a gazdasszonyok végeznek, az óhajtott esőre emlékeztetnek, és ugyancsak az újjászületést, a termékenységet, az életet hivatottak biztosítani. Más népek esetében, mint például a mongol és az ősi kínai nép hitvilágában az ég magját eső formájában hintette a földre, és így termékenyítette meg. Hasonló hiedelmek maradtak fenn Afrika és Ausztrália egyes területein is, ahol az asszonyok, ha teherbe akartak esni, zivatar idején a földre feküdtek. (Pócs 1997. 105–107.) Ez a rítus ugyanakkor kapcsolatba hozza a földet az éggel.

Nem mellékes az sem, hogy a víz, amellyel locsolnak, kútból származik. A kút az életvizet tartalmazza, jó példa erre a Paradicsom közepén levő kútnak a népi képzete. Ebből a kútból a víz négy folyóvá változik és a négy égtáj felé folyik, ezáltal összeköti őket. A kút emellett a halhatatlanság,

az örök ifjúság, a feledés, az emlékezés jelképe, de gyógyító erővel is rendelkezik. (Chevalier–Gheerbant 1995. II. 53–54.) A kút jelképiségével a feminoid jelkép, az edény is – amelyből a juhokat öntözik – kapcsolatba hozható. Az edényhez gyakran kapcsolódnak a termékenységképzetek, hiszen az edény feminoid jelkép, a nő méhének szimbóluma. (Ez a szimbolizmus talán a Szent Grálhoz kapcsolódó képzetekben jelentkezik a leg hangsúlyosabban, amely esetében az élet, a megváltás, a termékenység jelentéseihez az intimitás, a szakralitás és a fény képzetei is társulnak.)

Feminoid jellegű jelkép a kapu is, amely egyúttal az átmenetet jelképezi két tér, két világ, a káosz és a kozmosz között. Az egyik világ a falu, a gazda udvara, amely szervezett, rendezett tér, míg a másik világ a saját falu határa, amely szervezetlen, lakatlan hely, és egyúttal a természetfeletti lények tartózkodási helye. (Pócs 1983. 177–178.) A szervezetlen világhoz társuló félelemképzeteket az időszimbólumok is erősítik, hiszen a juhokat éjszaka kell megvédeni. A nyáj körül gyújtott tűznek, az állandó ébrenlét követelményének nemcsak gyakorlati, hanem a védekező, gonoszelhárító, sőt gyógyító rituális-mágikus funkciókat is tulajdoníthatunk. (Niedermüller 1981. 406.) A tűzgyújtás az egyik legősibb rontáselhárító eszközök egyike, a tűz füstje távol tartja a rossz szándékú szellemeket, de ugyanakkor halált is okozhat. Ha kapcsolatba hozzuk a Nap sugaraival, akkor már a termékenység, a tisztaság, a világosság jelképévé válik. (Chevalier–Gheerbant 1995. II. 65–67.)

A magyarborzási juhösszemérés egy sok szokáselemet tartalmazó összetett népszokás, amelyben ma is különböző szimbólumok finom összeszővődése valósul meg. Nyilvánvaló, hogy a hagyományos mágikus-szakrális világkép megrendülése az összetett népszokás bizonyos szokáselemeinek eltűnését eredményezte, hiszen a hasonló mágikus célzatú népszokások továbbélésének feltétele a közösség hite a szent szimbólumokban. Megfigyelésem szerint, a ma is élő népszokás bizonyos szokáselemeinek szimbolikáját a közösség tagjai is ismerik (pl. a vízzel való locsolás termékenyítő hatása, a vasban rejlő erő képzete), más jelentéseket ellenben tudatosan nem fogalmaznak meg, ami nem feltétlenül „elhomályosulás” eredménye, hanem lehetséges az is, hogy a faluközösség „ösztonösen” használja és igényli ezeket az archetipikus szimbólumokat.

Szakirodalom

BISHOP, Clifford

1997 *Szerelem, szex, szentség*. Budapest

CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain

1995 *Dictionar de simboluri*. I–III. București

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (szerk.)

1990 *Jelképtár*. Budapest

NIEDERMÜLLER Péter

1981 Az első tűz mágikus szerepe a kárpáti pásztorfolklórban. *Ethnographia* XCII. 2–3. 400–412.

PÓCS Éva

1983 Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* XCIV. 2. 177–206.

1999 Káosz vagy mérték: a víz mitológiája és az idővarázslók. *Café Babel* 3. 105–117.

SOLYMOSSY Sándor

1933 A vas babonás ereje. *Ethnographia* 3–4. 97–117.

